

TOSHPULATOVA DILOROM BOBANAZAROVNA

**HOZIRGI O'ZBEK NASRI:
MUALLIF VA IJODIY TAFAKKUR
KONSEPSIYASI**

Книга должна быть
возвращена не позже
указанного здесь срока

Копичество предельных
выдач

--	--

О'ЗBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TALIM VAZIRLIGI

TOSHKENT VILOYATI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

TOSHPULATOVA DILOROM BOBANAZAROVNA

**HOZIRGI O'ZBEK NASRI:
MUALLIF VA IJODIY TAFAKKUR
KONSEPSIYASI**

Monografiya

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIV VA O'RTA
MAXSUS TALIM VAZIRLIGI CHIRCHIQ DAVLAT
PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
AXBOROT RESURS MARKAZI

«MALIK PRINT CO»
TOSHKENT – 2021

- 13787/100 -

UO'K: 581 (075.8)
K BK 28.5ya73

KIRISH

Toshpulatova Dilorom Bobanazarovna
Hozirgi o'zbek nasri: muallif va ijodiy tafakkur konsepsiyasi [Mant]: Monografiya. – Toshkent: «MALIK PRINT CO», 2021.
– 112 b.

Taqrizchilar:

M. Tojiyev – Pedagogika fanlar doktori, professor
F.O. Jumanova – Pedagogika fanlar nomzodi, dotsent

Mas'ul muharrir:

Sh.Q. Mardonov – Pedagogika fanlar doktori, professor

Jahon adabiyotshunosligida yozuvchi shaxsi, ongi va badiiy tashviqlarini yaxlit ravishda o'rganish ilmiy konseptual qarashlarning yanada takomillashuviga asos bo'lmog'da. Bortiqni qabul qilish va uni ifodalashning turli usul va yo'sinlari ijodkor botiniy tuyg'ularining doliriy o'zgarishiga moyil ekanligini hamda zamon, makon, davrda kechuvchi jarayonlar sintezlashuviga bog'liq omillarni har tomonlama tadqiq qilish zarurati paydo bo'lmog'da. Ijodiy niyatning moddiylashuvi va materiya uyg'unligi yozuvchi ongining bir qismida zohir bo'lishi bilan bog'liq muammolarni nazariy jihatdan asoslash muhim ahamiyat kasb etmog'da.

Dunyo adabiyotshunosligida ongda kechadigan ijod jarayoni vopqelik va hodisa tabiatida sodir bo'layotgan uzil-kesil o'zgarishlarga uyg'un tarzda ko'rilyotgan yozuvchi poetik olami hamisha o'ziga xosligi bilan alohida ahamiyatga ega. Falsafa va estetikaning kesishgan chorrhasida paydo bo'ladigan ijod mahsullari ruhshunoslarning ham qiziqishiga zamin yaratdi. Z.Freyd, K.Yung kabi psixanalitiklar ijodkorning yozish va izlanish maylini ong ostida avval bosib o'tilgan vopqelik tarzida talqin qilishi joriy adabiyotda kuzatilyotgan idealga talpinish degan xulosaga kelimgog'da. Ma'rifat va uning bag'rida qolm bo'lgan ong va bilish manerasi g'oyadan oziqlangan yaxlit konsepsiya sifatida e'tirof etilishi aynan muallif ongini ifodalash usullarini ham birgalikda tadqiq qilish lozim degan xulosaga kelishi tayin. Aynan muallif "men"i va ong qatlamlarida paydo bo'lgan olam, odam o'rtasidagi azaliy munosabatlar yig'indisini ochib berish zaruratiga aylangani sir emas.

Joriy o'zbek nasrida postmodernizm va neorralizm orasidagi chegarani aniqlashda muallif ongini ifodalash katta urinishlarga yo'l ochishiga qaratilmog'da. Estetik tanlov ong va tuyg'u nisbati muallif talqinlarini yanada teranrog kashf qilishning muhim omillaridan biri desak, aslo mubolag'a bo'lmaydi. Badiiy nasrning modernizm va postmodernizm kabi ifodalash oqimlarida bo'y ko'rsatgan muallif ongida ro'y berayotgan teran o'zgarishlar, mantiqiy bog'lam hosil qilishi bugungi kun talabidan kelib chiqib yondashuv muhim vazifalar sirasiga kiradi. «...adabiyot va san'atga, madaniyatga e'tibor – bu, avvalo, xalqimizga e'tibor, kelajagimizga e'tibor

ISBN 978-9943-24-329-3

ekani, buyuk shoirimiz Cho'ipon aytganidek, adabiyot, madaniyat yashasa, millat yashashi mumkinligini unutishga bizning aslo haqqimiz yo'q». ¹ Binobarin, asarlarni yaxlit yozuvchi ilk izlanishlari, talqin qilish usullari, ong va tuyg'u nisbati tarzida o'rganish o'sib kelayotgan yosh avlodni global ogohlilikka chaqirish, tarbiya sifatini oshirishga qaratilgan ustuvor vazifalardan biri ekanligi ayonlashadi. Zero, yangi inson qismini anglash va anglatishda bevosita muallif ongida kechadigan falsafy-estetik g'oyalarning psixologiya, tarix, ma'naviyat bilan bog'liqligi g'oya, fikr, mantiq, tasavvurlar sintezi yuqoridagi mulohazalarimizning dolzarbligini namoyon etadi.

O'ZBEK NASRIDA MUALLIF "MEN" VA ROMAN TAFAKKUR BUTUNLIGI

Hozirgi kunda ma'lumki, badiiy asar xoh u nasriy, xoh u she'riy, dramatik turga mansub bo'lsin, muallif barcha voqelikni aks ettiruvchi, boshqaruvchi, saralovchi, birtiktiruvchi, o'zgartiruvchi, qolaversa so'zlab, bayon qilib beruvchi bosh qo'mondon vazifasini bajaradi. Xalq og'zaki ijodi namunalaridan tortib, yozma adabiyot taraqqiy etgunga qadar, bu jarayon turli davrlarda o'ziga xos tarzda rivojlanib, sayqallanib, taraqqiy topib kelmogda. XX asr insoniyat tarixida misli ko'rilmagan taraqqiyot pallasiga qadam qo'ygan bir davrda "odamzodning iztiroblarini badiiy in'ikos toptirish, ularni tahtlilash" manerasi ham tubdan yangilandi. Mayjud hayot juft-bojlarini, chigal muammolarni hal qilishda mumtoz an'analaridan foydalanib boshqa bir janr – roman, qissa, hikoyalar inja dardlarimizni qalamga olib, tafakkurga boshqacha yondashuv hadya qildi. Bular jadal mutafakkirlarining turli asarlarida aks etishi e'tirof etilgan hodisa.

Birinchisi jahon urushidan keyin yanada ommalashtgan roman shakli va tabiati odamzodning yashab qolish umidida olib borgan say'harakatlarini qalamga olishga kirishdilar. Kelajakni oldindan ko'ra bilgan yozuvchilar odamzod manzillaru makonlarda qaerga qarab ketayotganini turli xil asarlarida tasvirlab berishga harakat qildilar. Bu kabi ma'naviy-ruhiy ehtiyoj o'zbek adabiyotini ham chechlab o'tgani yo'q.

Muammoing idiziga nazar tashlaydigan bo'lsak, J.Joy's, F.Kafka, A.Kamyu, T.Vulf, M.Tven, T.Drayzer, U.Folknert, E.Xeminguey kabi jahon so'z san'ati namoyandalari badiiy izlanishlarida badiiy tafakkur va muallif ongi ifodasining monologik, dialogik, polifonik rang shakllarida aks etish jarayonini kuzatish mumkin bo'ladi.

Romanchiligimiz asoschisi A.Qodiriy eng kichik jandagi hikoyadan to romanlarigacha "muallif ongi, badiiy tafakkuri"ni ifodalash shakllarini tubdan o'zgartirishga hissa qo'shdi. A.Qodiriy va Cho'ipon boshlab bergan an'ana keyinchalik, A.Qahhor, Oybek, G.G'ulom, O.Yoqubov, P.Qodirov, T.Qayipbergenov, O' Umarbekov, O'.Hoshimov, Sh.Xolmiztaev, M.M.Do'st, E.A'zam, X.Davron, N.Eshonqul, L.Bo'trixon, U.Handam, Isajon Sulton

¹ Mirziyoyev Sh. Adabiyot va san'at, madaniyatni rivojlantirish – xalqimiz ma'naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevori // Xalq so'zi. – Toshkent, 2017. – 4 avgust.

badiiy izlanishlarida turlicha shaklda namoyon bo'lgani ayini haqiqatdir. O'zbek yozuvchilari milliy kolorit, milliy adabiy-badiiy tasvir o'zanidan sira uzozlashmagan holda qaysidir ma'noda, jahon adabiyati eksperimentlariga ergashgan paytlari ham bo'ldi. Biroq ularning ijodi bir-birini to'ldiruvchi mohiyat kasb etmasdan, o'ziga xos uslubiy-ijodiy maktabini yaratish bobida tinimsiz izlanishlar olib bordilar.

Zamonaviy o'zbek nasrida muallif ongi va obrazini tipiklashtirish, ularning badiiy asar poetikasidan alohida bir muammo tarzida ajratib o'rganish kam o'rganilgan. Evropa va rus adabiyotshunosligida bu borada ancha tadqiqotlar olib borilgan¹. Demak, muallif ongi badiiy tafakkur shakliga aylangunga qadar bosib o'tilgan ijodiy uslub va mahoratda namoyon bo'ladi. Ayniqsa, ijodkor badiiy konsepsiyasi ongi va tuyg'u yaxlitligida yuzaga chiqadigan muhim masalalardan biri ekanligi ayonlashadi. Biz badiiy asarni o'qiganimizda muallif roviy-hikoyachi obrazini emas, undagi voqelikka qiziqish natijasida muallifni yodimizdan ko'taramiz. Aksincha ularning hammasi, bo'lishi mumkin bo'lgan voqelik muallif ongida ilk xamirturush sifatida etiladi. Prof. H.Umurov: "Yozuvchi har bir qahramonning ovozi, yuz ifodasini, kechinmasini, so'zlash uslubini berish uchun uning xatti-harakatini, iroda yo'nalishini asoslash uchun, albatta, o'sha qahramonlarning qiyofasiga kirishni shart qilib qo'yadi. Busiz yozuvchi, qahramonning o'sha sharoitdagi, ayni shu vaziyatdagi qalb holatining o'ziga xosligini tasvirlay olmaydi. Darvoqe, tasvirlanayotgan shaxs bilan yozuvchining shaxsi o'rtasida o'xshashlik bo'lmasa-da, unda yozuvchi avtobiografiyasining unsurlari ko'tirmasa-da, baribir, o'zining yuzlab qahramonlarining ichki tabiatiga mos o'zak nuqtalarni topib tasvirlash qudratiga ega.

¹ Виноградов В.В. Проблема авторства и теория стилей. М., 1961. С. 34-35; Козьмин В.Ф. Автор и образ повествователя в романах и циклах. Филологический науки. 1977. №4. С. 17; Тимофеев Л. И. Советская литература. Метод, стиль, поэтика. М. 1964. с. 227; Нестеренко А. А. Авторская позиция в повествовательном произведении. АКД. М. 1970. с. 22; Кожвиников В. В. Проблема автора и путь писателя. Контекст. М. 1977; Нестеренко А. А. Авторская позиция в повествовательном произведении (на материале творчества Л. Н. Толстого 1850-60-х годов). Автореф. дис. канд. филол. наук. М. 1970.

chunki yuqorida aytganimizdek, har birimizda yashirin tarzda insoniy xususiyatlarning hammasi mavjud, lekin ulardan qay biri bo'lishi ichki ehtiyoj (qahramon xarakteri) talabi bilan birinchi planga chiqqanda, yozuvchi tasavvurida jonlana beradi. Ba'zilar o'ylagandek, hamma, dunyoda bor ruhiy kechimalarni yozuvchi boshidan o'tkazgan bo'lishi shart emas¹. Darhaqiqat, keltirilgan misolga shuni taqozo etadiki, ilk asos – g'oya muallifning o'lam va dunyoga bo'lgan munosabatidan boshlab shakllana borishi mumkin. Masalan, bolalikda ko'rilgan qandaydir voqelik inson ongida, qabida o'zining ijodiy va salbiy xususiyati (izi)ni qoldirgan bo'lganida asta-sekinlik bilan davrini sezilmagan tarzda o'zgartirib boraveradi. Uni muallif tush sifatida, hayotda progmatik ro'baro' kelgan taqdirida hamda anglamsiz holatda sodir bo'lishiga yo'l ochib berishi tabiiy.

XIX asr boshlarida insoniyat badiiy tafakkurining barcha qatlamlari esenlashuv jarayoniga asta-sekinlik bilan tadrjiiy takomillashuv intilishiga o'ta boshladi. Unda yozuvchi "men"ning ustuvor qahramonlari borligini badiiy idrok etish tamoyillarini qorishiq holda hayvon qilish borasida yangi janrlar barqarorlashuviga zamin hozirladi. J.Joyts, F.Kafka, A.Kamyu singari faylasuf-esseist yozuvchilar insonni kasf qilishning – tush, xotira, esse, badia kabi ko'plab tasvir usullarida muallif ongini va uni ifodalash usullarini joriy qilishga erishdilar. Ijtimoiy tengsizlik, adolatsizlik birinchi jahon urushi yillarida badiiy tafakkurda o'ziga xos siljishni yuzaga keltirdi. Bular har qanday sharoitda – inson yashashga va yashab qolishga mahkum mavjud ekanligini o'z asarlarida inkisof qildilar. Bu borada Tllavoldi Jo'raevning quyidagi fikrlari o'riniidir: "O'zbek ong oqimi nasrida tasvirlanayotgan dunyo butunlay o'zgacha g'oyaviy-badiiy printsiplarga asoslanadiki, unda "yangi psixologik mavriy" qidirish, borligini mif afsonalar asosida anglash, tashqi o'lam va insonni sahnalashtirish, hayotning mohiyatini tub "ichki kash" singari ruhiy-g'ayritushuriliklar bilan o'lash tendensiyalari yo'q, balki unda romanning asl mohiyati – shaxsning jamiyat va tarix bilan yuzma-yuz to'qnashuvi "yarq" etib ko'rinish turadi. O'zbek modern yo'nalishi g'ayritushurilikni inson faoliyatining yagona mohiyati, ijtimoiy, jamoat shart-sharoitlaridan mustasno ruhiy boyligi

¹ Umurov H. Badiiy ijod asoslari. –T: "O'zbekiston". 2001. –B. 91.